

Адабиётлар

1. Abdurazakova N.S. Baslawish tálimde tekst ústinde islew arqalı oqıwshılardıń sóylew hám erkin pikirlew qábletin rawajlandırıw. International scientific journal. Science Shine. Issue 1 Volume 1, ISSN 3030-377X, 15.01.2025. 130-140 p.

2. Abdurazakova N.S. Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini va mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. International scientific-practical conference innovative development of science and education: new approach and research. October 5, 2024. 268-270-b. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13896917>.

3. Abdullayeva A., Nusratova H.Ch., Abdullayev F.A., To'rayev A.B. Umumiy pedagogika . – T.: «Fan va texnologiyalar», 2021. 117-b.

4. Афанасьев В.В., Сивов М.А. Математическая статистика в педагогике. – Ярославль: ЯГПУ, 2010. – С.76.

РЕЗЮМЕ. Мақолада ўқиш саводхонлиги дарсларини ўқишда матнни таҳлил қилиш методини қўлланиш ва бошланғич таълимда матнни таҳлил қилиш методининг самарадорлигини баҳолаш ҳақидаги маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ. В статье представлена информация о применении метода анализа текста на уроках читательской грамотности и оценке эффективности метода анализа текста в начальном образовании.

SUMMARY. The article provides information on applying the text analysis method in reading literacy lessons and assessing the effectiveness of the text analysis method in primary education.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI O'QITISHDA UMUMMILLIY QADIRIYATLAR MOHIYATI

G.B.Babasheva – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

D.Q.Jiyanbayeva – *magistrant*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: Umummilliy qadiriya, tarbiya, ma'naviyat, madaniyat, vatanparvarlik, interaktiv metod, yosh avlod, urf-odat, me'ros.

Ключевые слова: национальная ценность, воспитание, духовность, культура, патриотизм, интерактивный метод, молодое поколение, обычаи и традиции, наследие.

Key words: National value, education, spirituality, culture, patriotism, interactive method, young generation, customs and traditions, heritage.

Kirish. Har qanday millatning o'ziga xos madaniyati, tarixi va qadiriylari mavjud bo'lib, ular avloddan-avlodga o'tib, xalqning ma'naviy negizini tashkil etadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimi islohatlarining markazida aynan shu umummilliy qadiriylarni yoshlarga singdirish masalasi turadi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda, ularning ongida vatanga muhabbat, milliy g'urur, mehnatsevarlik, odob-axloq kabi qadiriylarni shakllantirish ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasiga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida umummilliy qadiriylarga asoslangan yondashuv, nafaqat bilim berish, balki komil insonni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab-avaylashi shart. Tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan muhofaza qilinadi" [2] deb keltirilganligi bugungi kunda ma'naviy va madaniy qadiriylarning nechog'liq muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Har davrning aktual muammosi bu yoshlarni tarbiyalashdir. Chunki ertangi kelajak shu yosh avlodning bugungi olayotgan tarbiyasi, bilimiga bogliq. Bugungi globallashuv davrida yosh avlodlarni tarbiyalashda, o'qitishda va yetuk inson bo'lishda milliy qadiriylar mohiyati juda katta. Milliy qadiriylar, ular mansub bo'lgan xalqning tarixi, yashash tarzi, tili, urf-odatlari, manaviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq holda nomayon bo'ladi [4]. Ayniqsa maktabda boshlang'ich sinf o'quvchilarning ongiga milliy qadiriylarimizning mohiyatini singdirish kelajakda ularning shaxs sifatida har tarafлама shakllanishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Maktab darsliklarida umummilliy qadiriylarimizning har biriga alohida to'xtab o'tish va o'rgatish o'quvchilarimizning qadiriylarga bo'lgan hurmat va muhab-

batini oshiradi. Umummilliy qadiriylar – bu urf-odatlarni, madaniyatni xalqning tarixini, an'analarni o'zida mujassam etgan manaviy merosdir. Bu qadiriylar bo'lsa insonning manaviy, axloqiy tarbiyasida muhim ro'l o'ynaydi. Ular shu jamiyatning o'ziga xosligini, madaniy yutuqlarini, diniy e'tiqodlarini, ijtimoiy hayot tajribasini o'zida aks ettiradi va jamiyatning turli sohalarida namoyon bo'lib, avloddan-avlodga o'tib keladi. Ayniqsa ularni yosh avlodlarga o'rgatish, avlodlar orasidagi manaviy ko'priklar bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda milliy qadiriylarni yosh avlodga o'rgatish muhim hisoblanadi.

Masalan Milliy tiklanish jarayonida milliy qadiriylar va madaniyatni tiklash olohada ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki milliy qadiriylarni asrab avaylash har bir jamiyat uchun muhim hisoblanadi. Buning asosiy sababi o'tmishni anglamastan kelajak barpo etish naqadar mushkul ekanligi. Qadiriylarni tiklash orqali esa yosh avlod tarixni, madaniy meroslarni va millatga xos qadiriylarni qalban anglaydi, ularni asrab avaylaydi va u qadiriylar zaminida ulgayishiga imkon yaratiladi. Haqiqatdan ham milliy va ma'naviy boyliklar bir millatning butun o'tmishini, an'analarni, millatning tub mohiyatini o'zida mujassam etadi.

Boshlang'ich ta'lim darsliklarida milliy qadiriylarni o'rgatish, o'zligini va milliy g'ururini shakllantirishga, ularni begona madaniyatlar ta'siridan himoya qilishga ya'ni milliy an'analimiz, qadiriylarimizdan uzoqlashib ketmaslikka yordam beradi. Umummilliy qadiriylarga esa tarixiy, madaniy, ma'naviy, diniy, ijtimoiy, ilmiy va ta'limiy qadiriylar kiradi. Har bir qadiriylarning mohiyatini o'quvchilarga anglatish ularni ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalaydi. Jumladan:

- tariyxiy qadiriylar xalqning barpo etgan tariyxiy obidalarini, o'tmish tajribasini, buyuk ajdodlari qahromonliklarini va mustaqillik uchun kurashlarini kelajak avlodga yetkazib, vatanparvarlik hissini uyg'otish mumkun;

- madaniy qadiriyaqlar millatga xos urf-odatlar, san'at, adabiyot, musiqa va xalq ogzaki ijodlari kabi an'analarini o'z ichiga oladi. Bularni o'quvchilarga o'rgatish orqali ularning millatga xos o'zligini bilishiga hissa qo'sha oladi;

- ma'naviy qadiriyaqlar bular odoblilik, halollik, mehr-oqibat insoniylik kabi fazilatlarini o'zida mujassam etadi. Yosh avlodga bu fazilatlarini o'rgatish esa shaxsiy kamolotini, jamiyatga moslashuvchanligini va yuksak axloqiy qarashlarga ega yoshlarni tarbiyalashimizga hissa qo'shadi;

- diniy qadiriyaqlar-insonni ma'naviy va ruhiy poklikka, ezigulikka halollikga chorlovchi prinsiplar bo'lib ular o'quvchilarning ma'naviy va ruhiy shakllanishida muhim o'rin tutadi;

- ijtimoiy qadiriyaqlar-bu odoblilik, adolat, mehr-oqibat, mas'uliyatlilik kabilarni o'z ichiga oladi. Ularni o'quvchilarga o'rgatish, insonlar bilan yaxshi munosabatlarni o'rnatadigan, zo'ravonlik, adolatsizlik kabi illatlarga qarshi tura oladigan, sog'lom dunyoqarashli avlodni shakllantiradi;

- ilmiy va ta'limiy qadiriyaqlar-bilim olish, izlanish, ilimga hurmat kabilarni o'zida mujassam etadi. Bu qadiriyaqlar zaminida buyuk olimlarimiz mehnatlarini o'rganish va ularni asrab-avaylashga o'rgatish mumkin.

Bularni o'quvchilarga o'rgatish orqali to'g'ri so'z, halol, mehr-oqibatli, bag'rikeng, vijdoni pok kelajak avlodlarini tarbiyalashimiz mumkin. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarning takomillashishiga ya'ni kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko'rsatish, do'stlar bilan yaxshi aloqa o'rnatish, oilada va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish kabi hislatlarini ham shakllantirishimiz, bir so'z bilan aytganda zararli oqimlardan himoyalana oladigan yosh avlodni tarbiyalashdek yuksak imkoniyatga ega bo'lamiz.

Natijalar. O'z xalqi va yurti tarixini chuqur bilish, unimimsiz o'rganish, ajdodlarining vatan, millat oldidagi yuksak ishlarini munosib davom ettirgan holda boy merosini asrab-avaylash, o'tmishdan saboq chiqarish, tarixda ro'y bergan voqea-hodisalarni xolis baholash, ularning oqibatini to'g'ri tushunish aqli raso inson hayotining mazmunidir. Inson o'zining tarixiy xotirasiga ega bo'lmasdan turib, hayotida sodir bo'layotgan ijtimoiy o'zgarishlarning mohiyatini tushunib yetolmaydi, kelajagini to'g'ri tasavvur qila olmaydi. Shuning uchun ham jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlar har xil aqidalar ta'siriga tushub qolmaydi [3].

Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilimiy-manaviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bagishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan to'yindirmoq kerak. Buning uchun olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulomalarimiz bu ma'naviy

xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda yetkazib berishlari zarur [1].

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga umummilliy qadiriyaqlarni o'rgatish bu ularning ta'lim jarayonidagi darsliklar ichidagi mavzular orqali va ustozlarning ta'lim-tarbiyasi orqali amalga oshadi. Jumladan, maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Tarbiya", "O'qish", "Ona tili", "Texnologiya", "Musiqa", "Jismoniy tarbiya" va boshqa fanlar ichida umummilliy qadiriyaqlarimiz haqida mavzular, mashqlar va topshiriqlar keltirilgan bo'lib shu darsliklar qamrovida o'quvchilarga milliy qadiriyaqlarimizning mohiyati o'rgatiladi. Sinf soatida esa umummilliy qadiriyaqlar haqida mavzular keng yoritilib beriladi.

Masalan, darsliklar ichidagi umummilliy qadiriyaqlarimizga oid matnlar, hikoyalar, ertaklar, maqollar, tariyxiy voqealar, milliy an'analar haqida hikoyalar orqali tushuntirib o'quvchilar ongiga milliy qadiriyaqlarimiz mohiyatini yetkazib berish mumkin. Jumladan, "Ona tili va adabiyot" darsliklarida milliy qadiriyaqlarimiz aks etgan ertaklar, hikoyalar, maqollar, she'rlarni o'qib tushuntirish, muhokama qilish orqali o'rgatib borilsa, "Tarbiya" darsida xalqimizning milliy urf-odatlarini, marosimlarini va millatga xos fazilatlarini singdirishimiz, "Texnologiya" darsida milliy hunarmandchilgimizning turlarini va milliy taomlarimiz qanday ishlanishi haqidagi tushunchalarini shakllantirishimiz mumkin.

Shuningdek "Musiqa" darslarida milliy qo'shiqlarimizni, milliy cholg'u asboblari va milliy liboslarning tariyxiy ahamiyatini esa musiqa darsliklarida o'rganishlari, "Jismoniy tarbiya" darslarida milliy o'yinlarimizdan arqon tortishish, kurash, chiganoq o'yinlari haqida tushunchalarini mustahkamlanib o'quvchilardagi bilish va o'rganish imkoniyatlari ortib boradi. Buning uchun o'quvchilarga oson va qulay etkizilishi uchun zamon talabiga mos ya'ni interaktiv metod va didaktik materiallardan foydalanish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylanishi lozim.

Boshlang'ich sinf bosqichi – bu nafaqat bilim berish, balki yosh avlod qalbiga milliy gurur, vatanparvarlik va ajdodlar merosiga hurmat tuygularini singdirishning eng mas'uliyatli davridir. Umummilliy qadiriyaqlar esa o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Ushbu qadiriyaqlar orqali bolalarda ona tiliga, tarixga, milliy urf-odat va an'alarimizga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

Xulosa. Yosh avlodga umummilliy qadiriyaqlarni singdirish orqali milliy g'urur, vatanparvarlik, mehr-oqibat, o'qib-oxloq va madaniyat kabi hislatlarini shakllantiramiz va yosh avlodning ma'naviy yetuk bo'lib yetilishiga hissa qo'shamiz. Bu bilimlarning barchasi kelajakda o'zligini anglagan yoshlariga ega rivojlangan davlat barpo etish uchun berilmoqda. Umummilliy qadiriyaqlarimizni saqlab qolish va kelajak avlodga yetkazish esa jamiyatimizning har bir a'zosining burchidir.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2023.
3. Qo'chqorov V., Mahmudov O., Zamanov Z. Ma'naviyat asoslari. Darslik. – Toshkent: «Yangiyo'l Poligraf Servis», 2018.
4. <https://yuz.uz/uz/news/shavkat-mirziyoev-yoshlar-kelajagi-bilan-bogliq-har-qanday-vazifa-birlamchi-ahamiyatga-ega>

REZYUME. Ushbu maqolada umummilliy qadiriylatlarni keng targ'ib qilish bo'yicha olib borilayotgan tashabbuslar haqida, ularning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va o'rgatishning yangi metodlarini yaratish, yosh avlodga umummilliy qadiriylatlarning qadr-qimmatini tushintirish va asrab-avaylashga o'rgatish yuzasidan metodik tavsiyalar beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются проводимые инициативы по широкому продвижению общенациональных ценностей, значимость каждой из них в воспитании молодежи, а также создание новых методов обучения этим ценностям. Также уделяется внимание вопросам разъяснения молодому поколению сущности и значимости общенациональных ценностей, их бережного отношения и сохранения.

SUMMARY. This article discusses the initiatives being carried out to widely promote national values, the importance of each value in the upbringing of youth, and the development of new methods for teaching these values. It also focuses on explaining the significance of national values to the younger generation and teaching them to cherish and preserve these values.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

A.K.Bazarbaeva – *assistent o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: kognitiv qobiliyat, didaktik ta'minoti, metodlar, keys, dialog, interfaol, kreativ fikrlash, kommunikativ qobiliyat, kompetensiya.

Ключевые слова: когнитивная способность, дидактическое обеспечение, методы, кейс, диалог, интерактивный, креативное мышление, коммуникативная способность, компетенция.

Key words: cognitive ability, didactic support, methods, Case study, dialogue, interactive, creative thinking, communicative ability, competence.

Kirish. Bo'lajak tarbiyachilarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning didaktik ta'minoti - bu talabalarning aqliy rivojlanishiga turtki beruvchi ta'lim metodlari va metodikalarini o'z ichiga oladi. Bo'lajak tarbiyachilarda kognitiv qobiliyatlar talabalarning olgan bilimlarini mustahkamlab, xulosa chiqarish, diqqat-e'tiborini bir joyga to'plash, muammolarni hal qilish, ma'lumotlarni eslab qolish va fikrlash kabi aqliy jarayonlar bilan bog'liq. Bu qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagoglarning roli katta bo'lib, ular ta'lim va tarbiya berishda maxsus didaktik vositalar va metodlardan foydalanishlari kerak [1].

Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni va mohiyati, ularning pedagogik faoliyatida zamonaviy talablarga mos ravishda, aqliy va ijodiy faollikni oshirishga, muammolarni hal qilishda to'g'ri qarorlar qabul qilishga yo'naltirilgan jarayondir. Kognitiv qobiliyatlar, insonning bilimlarni qabul qilish, ishlash, o'rganish, qayta ishlash, shunidek, turli vaziyatlarda aqliy faollik ko'rsatish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Kognitiv qobiliyatlar - tarbiyachilar uchun muhim bo'lgan asosiy qobiliyatlardir. Bu qobiliyatlar tarbiyachilarga o'z pedagogik vazifalarini samarali bajarishga yordam beradi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning mohiyati, asosan, tarbiyachilarning pedagogik ishlash qobiliyatlarini takomillashtirishga, ularning faolligini va ijodiy salohiyatini oshirishga qaratilgan. Bu mohiyat, tarbiyachilarning intellektual faoliyatining yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi [2]. Kognitiv qobiliyatlar rivojlangan tarbiyachi, tarbiyalanuvchilarning psixologik holatlarini tushunishga va ularga individual yondashuvlarni ishlatishga ega bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar va ishlanmalar sohaga katta e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar, asosan, pedagogika, psixologiya va ta'lim metodologiyasini, talabalarning intellektual salohiyati, aniq fikrlash, muammo yechish qobiliyatlari va ijodiy harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarini olib borgan olimlardan Sh.Alimov oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha bir nechta tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlari asosan aniq fanlar ta'limiga va talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

J.Hasanboyev tadqiqotlari talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim metodlarini qo'llashga qaratilgan. Uning ishlanmalari zamonaviy o'qitish texnologiyalari va metodologiyalariga yo'naltirilgan. X.To'raqulova talabalarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning tadqiqotlari ta'limdagi innovatsiyalar va kognitiv psixologiyaga asoslangan. O.Hasanboyeva esa maktabgacha ta'limda talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib bormoqda, M.Haydarov talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish va ta'limdagi zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [3].

Bu olimlar va ularning ishlanmalari talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan muhim tadqiqotlar sifatida ahamiyatga ega bo'lib, ularning ishi O'zbekistondagi ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi didaktik ta'minotning asosiy turlari:

1. Ta'lim materiallari. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun turli maqsadlarga asoslangan o'quv materiallari, o'quv qo'llanmalari, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar va o'yinlar muhim ahamiyatga ega.

2. Ta'lim metodlari. Keys usulida o'qitish, dialog usulida o'qitish, interfaol o'yinlar, kreativ fikrlashga yo'naltirilgan metodlar kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali bo'ladi.

3. Muammolarni hal qilish. Ta'lim va tarbiya jarayonida muammoga asoslangan metodlar va shaxsiy tajribalarga asoslangan misollar bilan ishlash kognitiv qobiliyatlarni mustahkamlashga yordam beradi.